

MPRA

Munich Personal RePEc Archive

Shortages and supported development: Tendencies in the history of controlling the Hungarian building materials industry (1950—1975)

János Gács

Institute for Economic and Market Research, Budapest (KOPINT)

1976

Online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/61201/>

MPRA Paper No. 61201, posted 21. January 2015 19:19 UTC

GÁCS JÁNOS:

Hiány és támogatott fejlesztés* Tendenciák az építőanyag-ipar irányításának történetében

(1950—1975)

Cikkem a magyarországi építőanyag-hiány és a hazai építőanyag-ipar irányításának összefüggéseivel foglalkozik.

A magyar építőanyag-ipar történetének vizsgálatát egy olyan — elvileg ugyan megalapozott, de a továbbiakban igazolni és konkretizálni is kívánt — általános feltevés alapján indítottuk el, hogy az építőanyag-ipari ágazat központi irányítását valamilyen formában mindenképpen az építőanyag-ellátás szempontjai határozzák meg.

A valamennyire is szigorúbb ágazati irányítást folytató gazdaságokban (illetve minden gazdaságban a kötöttebb állami ellenőrzés alá eső ágazatok esetében) az egyes ágazatok irányítása során kiemelkedik néhány olyan vezető kritérium, amelyekre az irányító állami szervek az ágazat fejlesztésére vonatkozó elképzeléseiket alapozzák, amelyek mintegy az ágazat tevékenységének eredményességét jelzik az állami irányítás számára. Ilyen kritériumok lehetnek: az ágazati export növekedése, piacainak bővülése, új termékek bevezetése és elterjedése, a műszaki fejlődéssel való lépéstartás, a hazai szükségletek kielégítése stb. Hogy a központi irányítás az ágazat működését milyen mércével méri, az sokfajta körülménytől függ, így attól a funkciótól, amelyet az ágazat a gazdaság egészének működésében „természetes” sajátosságainál fogva betölt, ezenkívül a gazdaság hagyományaitól, kialakult struktúrájától, földrajzi adottságaitól és az előbbiektől esetleg merészen függetlenedve kialakított és hosszabb időn át követett gazdaságpolitikai irányvonalától is.

Úgy gondoljuk, hogy a *nem kompetitív* (jórészt szolgáltató-infrastrukturális) ágazatok működésének megítélésénél sokkal nagyobb szerepet kapnak az ellátás jellegű eredménymutatók (ellátás megfelelő mennyiségben, kulturáltsági és korszerűségi szinten), mint a kompetitív ágazatoknál, ahol viszont inkább a rentabilitási, hatékonysági kritériumok kerülnek előtérbe. A nem kompetitivitás ezeknél az ágazatoknál erősen determináló „természetadta” sajátosság. Az ilyen jellegű ágazatok tevékenységének volumenét, szintjét ugyanis az adott gazdaság méretei és

* A cikk a szerző hasonló című hosszabb tanulmánya alapján készült. Az építőanyag-ipari irányítás történetének részletesebb leírása s a forrásanyagra való tételes hivatkozás e műben található. (Konjunktúra- és Piackutató Intézet, 1976.).

fejlettségi foka már nagyrészt meghatározza és be is határolja, míg azoknak az ágazatoknak a termelési szintjét, amelyek a nemzetközi kereskedelem tárgyát képező javakat termelnek, elvileg semmilyen alsó vagy felső határ nem korlátozza.

Az építőanyag-ipart, az általunk vizsgált ágazatot is egyértelműen a nem kompetitív iparágak közé szokás sorolni, mivel termékeinek nagy részét* a súly és az érték kedvezőtlen aránya miatt csak kis távolságra gazdaságos szállítani; a gyártás alapanyagainak többsége pedig minden országban megtalálható éppúgy, mint ahogy a termelés valamilyen szintű megszervezésére mindenütt rendelkezésre állnak az ismeretek, tradíciók.

Mivel a magyar építőanyag-ipar 26 éves történetét elsősorban a hiány és az ágazati irányítás szempontjából vizsgáljuk, szükséges röviden utalni arra, hogy mit értünk hiánynon, s az irányítás sokrétű, komplex fogalmát a tárgyalás során hogyan értelmezzük.

A hiány azon közgazdasági fogalmak közé tartozik, amelyek valóságos, létező gazdasági viszonyokat fejeznek ki, de aggregált mérésük még nem megoldott; egyetlen standard, statisztikailag számontartott mutató sem mutat közvetlenül a hiánynak, de még a főbb termékcsoportok (így az építőanyagok) hiányának számszerű alakulására sem.** Vizsgálataink során ezért a napi- és szaksajtóban publikált belső anyagokban található beszámolókra, elemzésekre kellett támaszkodnunk, amelyekben az ágazat és egyéb irányító szervek szakemberei tesznek megállapításokat az ellátási helyzet alakulásáról. Az építőanyag-termelés és -felhasználás jellegzetességeivel megismerkedve kísérletet tettünk egy építőanyag-ellátási mutató kidolgozására és — amennyire a rendelkezésünkre álló adatok lehetővé tették — számszerűsítésére is; ennek engedményeire a továbbiakban még visszatérünk.

Az ágazat irányításán, elemzésünk során — a kérdéskört bizonyos mértékben leszűkítve — egyrészt az ágazat teljesítményére, fejlődésére vonatkozó központi szándékokat, másrészt a szándékok végrehajtása érdekében az ágazat számára biztosított eszközök, körülmények együttesét értjük.

Az ágazati irányítás elképzelései, szándékai általában az éves, ötéves és hosszabb távú népgazdasági tervekben mutatkoznak meg, de előfordul, hogy a fontosabb irányváltások először párhuzamosan, kongresszusi irányelvekben, GB-határozatokban fogalmazódtak meg. Az iparág részére az ágazatirányítás terveinek végrehajtása érdekében biztosított eszközök és körülmények közül elsősorban a beruházási eszközöket, a fejlesztés elősegítése végett hozott intézkedéseket, valamint a létszám (munkaidőalap) növelésére nyújtott lehetőségeket vizsgáljuk. Számos egyéb fontos irányítási erőfeszítést egyrészt a rendelkezésünkre álló információs bázis szűkössége, másrészt az összemérhetőség nehézségei miatt nem tudtunk kellően figyelembe venni.

Ha Magyarországon egy ágazat különösen magas előirányzatot kap, s ha e célok eléréséhez nagyon bőséges eszközökkel látják el, akkor az ágazat „kiemelt” lesz. Az ipar vagy egy iparcsoport átlagánál magasabb

* Itt a főbb kivételek a finomkerámia- és üvegear-termékei.

** A hiány mérésének problémáit és lehetőségeit elemzi cikkében Kornai János. (A hiány méréséről. Statisztikai Szemle, 1975. 12. sz.).

termelésnövekedést kell elérnie, különlegesen magas beruházási összegekhez (támogatáshoz, hitelhez) jut, a gazdasági szabályok egy sorát kivételezett, preferált módon érvényesítik az ágazattal szemben. Az építőanyag-ipar az elmúlt 26 esztendőben különböző határozatok nyomán négyszer volt hosszabb időszakon (3—5 éven) keresztül a kiemelt ágazatok között számon tartva. Erre az állapotra, illetve a kiemeltség fokozataira utal cikkünk címében a „támogatott fejlesztés” kifejezés.

Az építőanyag-ipar elmúlt 26 éve arról tanúskodik, hogy az iparág irányítása, az iparág fejlesztésére fordított erőforrások mértéke valóban szoros, a vártnál is szorosabb kapcsolatban állt az ellátási helyzettel. A hosszabbtávú fejlesztési elképzelések, erőfeszítések nemegyszer az aktuális ellátási helyzetet, az utolsó két-három év ellátási fejleményeit vették alapul, tekintették a hosszabb távlatú tervezés és fejlesztés bázisának.

Mindez a múlt tényeiből annál is inkább kimutatható, mert az iparág fejlesztésében — szoros kapcsolatban a beruházási tevékenység ciklikus alakulásával — több irányváltás történt. De már itt meg kell jegyeznünk, hogy az építőanyag-ipari ágazati irányítás ilyen, az ellátás rövidtávú alakulásához szorosan kapcsolódó viselkedése természetesen maga is hozzájárult az építőanyag-ipari termelés növekedésében, az építőanyag-ellátásban tapasztalható hullámzások kialakulásához.

Az építőanyag-ipar 1949 utáni tevékenységének rövid ismertetése

I. 1949—1953. Az iparág nagy erőfeszítéseket tett, hogy az építőipar viharos ütemben növekvő anyagigényét ki tudja elégíteni. Ehhez a negyvenes évek végén és az évtizedfordulón nagymértékben járult hozzá a háborúban megsérült üzemek rekonstrukciója, illetve a háború előtt kihasználatlan berendezések üzembe állítása. Az ötvenes évek elején tovább nőtt a már az első hároméves terv alatt is jelentős nagyságú építőanyag-ipari beruházások volumene, illetve az ágazatnak a népgazdaság összes beruházásaiból való részesedése. A fejlesztési erőfeszítések ellenére az ágazat állóalapjai nem növekedtek kellő mértékben, egyrészt az iparág beruházásainak hagyományosan hosszú átfutási ideje, másrészt a különösen gyors fejlesztések negatív következményei (elcsúszás, a tervezettnél kisebb kapacitás) miatt. 1951—1952-ben az építőanyag-hiány igen nagy méreteket öltött, annak ellenére, hogy a termelőberendezések kihasználása állandóan javult, s hogy az építőanyag-behozatal gyors növekedése is bővítette a termékkinálatot. Az ezekben az években termelt építőanyagok jelentékeny részét nem lehetett hasznosítani, mert a termelőkapacitások — a háború előtti felhasználási struktúrájának megfelelően — elsősorban a lakás- és kommunális építés anyagainak előállítására voltak képesek, míg az első öt éves terv beruházási koncepciója az ipari és egyéb termelő jellegű építkezéseket helyezte előtérbe.

II. 1954—1957. A népgazdasági beruházási tevékenység 1953. évi visszafogását követően az építőanyag-ellátás lényegesen javult. Az építőanyag-ipari termelés kevésbé esett vissza, illetve egyes években gyorsab-

ban nőtt, mint az építőipari termelés, az építési struktúra már jobban megfelelt az anyagtermelési szerkezetnek, mint korábban. Az iparág beruházásai 1953 után erősen visszaestek, majd alacsony — az 1950. évi volument végig el nem érő — szinten stagnáltak. Az iparág területén semmiféle nagyobb fejlesztés nem folyt ebben az időben. A fejlesztéseknek ilyen hosszú ideig tartó mellőzése szoros kapcsolatban volt az általános gazdaságpolitikai változással, azzal, hogy ebben a négy évben nem volt elfogadott középtávú fejlesztési elképzelés az egész népgazdaság számára, valamint hogy az építőanyag-ellátás éveken át kielégítő színvonalon valósult meg.

III. 1958—1962. A megélnkülő gazdasági tevékenységgel, az építőipari termelés ugrásszerű növekedésével 1958—1959-re az építőanyag-ellátás nehézségei is újra éleződni kezdtek. Az építőanyag-ipari berendezések kihasználásának növekedése szintén azt mutatta, hogy még ha nagyobb és tartós hiány nem alakult is ki, az építőipar további gyors fejlődésének anyagigényét az építőanyag-ipar csak akkor lesz képes kielégíteni, ha fejlesztése ismét központi, kiemelt feladattá válik. Az iparág kapacitásainak bővülése évekig szünetelt, s most az igények gyors emelkedése az állóeszközök fokozott mértékű növelését tette szükségessé. A fejlesztési munkálatok meg is indultak; az iparág fokozatosan növekvő beruházásai, az építésiparosítás koncepciójának megfelelően a korszerű építési technika anyagainak kínálatát kívánták jelentős mértékben bővíteni. Az időszak végén — 1961—1962-ben — az építőipari termelés növekedése lényegesen elmaradt a korábban tervezett ütemtől, s ezért az építőanyag-ellátás a vártnál hamarabb — az új termelőkapacitások nagy részének üzembe lépése előtt — ért el kielégítő szintet. Mivel az építési tevékenység visszaesését a gazdasági vezetés még átmeneti tényezőknél (a népgazdasági egyensúly helyreállítására hozott restriktív intézkedéseknek, az építésiparosítás kezdeti nehézségeinek) tulajdonította, az építőanyag-ipar gyors fejlesztése töretlenül folytatódott 1961—1962-ben is.

IV. 1963—1966. Az építőipar termelése 1963 és 1965 között továbbra is igen lassan emelkedett, elsősorban a növekvő munkaerőhiány, a korszerűsítés lassú előrehaladása és a beruházási rendszer hatékonysági problémái következtében. Az építőanyag-ipar termelőkapacitásai a korábban elkezdett beruházások következtében jelentősen bővültek. Az építőanyag-ellátás továbbra is viszonylag megfelelő szintű volt, időleges és helyi anyaghányok többnyire az építőanyag-ipar termelésétől független okok (szállítási kapacitás hiánya, gyakori tervmódosítások) miatt alakultak ki. Az építésiparosítás tervezettnél alacsonyabb üteme miatt az építőanyag-igények megoszlása eltért a termelési struktúráról, s ezért a hagyományos anyagokból (elsősorban téglából) jelentősebb hiány is előfordult, míg a korszerű építés anyagaiból nemegyszer felesleg képződött. Az építőanyag-ellátás egésze azonban kiegyenlített volt (a termelőberendezések kihasználásához egyes években jelentősen növelni kellett a kivitelt), s ezzel összefüggésben az építőanyag-ipar beruházásai 1962 és 1965 között fokozatosan csökkentek, az iparág távlati fejlesztésére vonatkozó központi elképzelések egyre szerényebb célokat tartalmaztak. Az általában szolid mennyiségi célokat megfogalmazó harmadik ötéves terv 1966—1970-re az építőipar számára az előző öt évi, meglehetősen ala-

csony termelésnövekedéssel azonos ütemű előirányzatot, az építőanyag-
ipar számára az előző öt évi termelésbővítésnél kisebbet határozott el.

A lassan növekvő építőanyag-kereslet mellett nem okozott nagyobb gondot, hogy az 1960-as évek elején nagy fejlesztési feladatokkal szembekeverült építőanyag-ipar sok beruházása elhúzódott, az üzembe lépett létesítmények jelentős része nem tudta „hozni” a tervezett termelési, hatékonysági szintet.

1966-ban — nem utolsósorban az az évi építőipari béremelések nyomán megnövekedett létszám következtében — gyorsan növelte termelését az építőipar. Noha az építőanyag-ipar hasonló mértékben volt képes fokozni kibocsátását, az anyagihiány egyre gyakoribbá vált, az ellátás romlott.

V. a) 1967—1970. 1967 elején, fél évvel a harmadik ötéves terv elfogadása után a kormány módosította az építő- és építőanyag-ipar ötéves előirányzatait, s ennek megfelelően pótlólagos eszközöket biztosított fejlesztésükhöz. Ezt a változtatást az eredeti középtávú terv belső feszültségei tették szükségessé, és az építőiparban 1966-ban megindult gyors fejlődés jelezte az építések nagyobb növelésének lehetőségeit.

Az építőipar gyors fejlődését az építőanyag-ipar csak 1967-ig tudta követni, a termelés növekedése ezután jelentősen visszaesett, az építőanyag-ellátás a fokozatosan emelkedő építőanyag-behozatal ellenére egyre romlott. 1969. volt a mélypont, a termelés ekkor abszolút mértékben is csökkent. Az 1966—1967-es gyors építőanyag-ipari növekedés forrásai az előző időszakban létrehozott kapacitások felfutása, a kisebb rekonstrukciós jellegű beruházások, felújítások és az ezekben az években foganatosított bérintézkedések nyomán megnövekedett munkaerő voltak. Ezt követően azonban ezek a források kiapadtak. Az 1966 után megindult gyorsított fejlesztési tevékenység (nagyobb beruházások) hatása még elsősorban késedelmes beruházási kivitelezésben, a tervezett szintet el nem érő új üzemekben mutatkozott meg. Különösen hátrányos volt, hogy az 1960-as évek elejének gyorsított fejlesztési periódusában létrehozott kapacitások hibái még mindig visszafogták az iparág tevékenységét.

A növekvő építőanyag-hiány okainak központi megítélése ezekben az években többször változott: a túlságosan nagy beruházási kereslettel, a kereslet struktúrájának hirtelen változásaival és a nem átgondoltan bevezetett szabályozókkal is magyarálták az ellátás romlását. Az időszak végére megerősödött az az álláspont, hogy — egyéb problémák megoldása mellett — az építőanyag-ipar totális, minden oldalú támogatására, preferálására kell törekedni (az eddigi parciális, noha fokozódó mértékű támogatások helyett), mert a múltbeli egyenetlen fejlesztések következtében és az új irányítási rendszer körülményei között az iparág vállalatai magukra hagyva nem képesek a gazdálkodás folyamatosságának és a nagyarányú fejlesztéseknek egyidejű fenntartására.

V. b) 1971—1973. Az építőanyag-ipar globális támogatása a IV. ötéves tervben az építőipar megelőző öt évi dinamikus fejlődésének talaján különösen kiemelt termelési előirányzatokkal párosult. A népgazdasági beruházási tevékenység 1971—1972-es visszafogása után azonban — a kereslet viszonylagos csökkenése következtében — az építőanyag-ellátás a vártnál gyorsabban javult. A tervezettnél kisebb termelésnövekedés

1972—1973-ban már megfelelő szintű ellátást tudott biztosítani, s egyes anyagok esetében értékesítési nehézségek is felléptek.

VI. 1974—1975. Továbbra is egészében viszonylag kielégítő szintű az ellátás, amelyet olykor az építőanyag-iparon kívüli és időleges tényezők rontanak. Az építőipar termelését — összefüggésben a világgazdasági árrobbanással — a nem szilikát alapanyagú termékek hiánya fogja vissza (betonacél, kötőelemek, villanszerelési anyagok, festékek, műanyag-termékek). Az építőanyag-ipar hosszabb távú fejlődésére vonatkozó nagyszabású elképzelések ellenére a fejlesztési tevékenységben bizonyos visszaesés tapasztalható.

Ez tehát a magyarországi építőanyag-ipar története, elsősorban az építőanyag-ellátás és az iparág fejlesztése szempontjából vizsgálva és természetesen erősen tömörítve.

A 27 éves időszak általunk választott periodizációja a vizsgált jelenség, az ágazatfejlesztés szakaszait mutatja. A határok minden esetben egy nagyobb fejlesztési periódus kezdetét vagy végét jelzik: magától értetődő, hogy nem mindig a legnagyobb pontossággal. Az I., a III. és az V. szakasz ezek szerint az építőanyag-ipar gyors fejlesztésének három hosszabb időszaka, míg a II., a IV. és esetleg a VI. szakasz az iparág fejlesztésének háttérbe szorulását, szüneteit foglalja magában.

Az építőanyag-ipar történetének már a verbális leírása is tükrözi az egyszerű összefüggést az építőanyag-ellátás alakulása és a fejlesztési erőfeszítések intenzitása között: a rosszabb ellátású időszakokban, a hiánykorszakok idején fellendült a fejlesztési tevékenység, míg a viszonylag megfelelő ellátás a termelés bővítésének lassítását, új kapacitások kiépítésének elhalasztását eredményezte. Még mielőtt rátérnénk annak tárgyalására, hogy vajon ezt az irányítási, fejlesztési módszert természetesen, kézenfekvőnek vagy túlságosan rutinszerűnek, automatikusnak lehet-e minősíteni, megkísérljük a szóban forgó összefüggést adatokkal, mutatókkal is érzékeltetni.

Az összefüggés számszerűsítése

Amikor az *építőanyag-ellátás* mérésének feladata az anyaggyűjtés során felmerült, a lehetséges módozatok közül egyet rövid mérlegelés után ki kellett rekesztenünk: nem vállalkozhattunk mikroszintű ellátási információk gyűjtésére s ezek összegezésére, mivel az építőanyag-piac jellege — nagy lehetőség az ellátás erős időbeli és térbeli inhomogenitására — miatt ez rendkívül nagy munkát, egy egész apparátus hosszú időn át tartó működését kívánta volna meg. (A mültra vonatkozó adatok gyűjtésére még így sem lett volna mód.) Csak makroadatokat használhattunk fel tehát, s közülük is csupán a legszokványosabbakat, amelyekből hosszú, összefüggő idősor állt rendelkezésre.

Az építőipari termelés növekedéséből indultunk ki. Az építőanyag-hiánynak minden bizonnyal egyik legfőbb hatása, hogy akadályozza az építési tevékenység folytonosságát, visszafogja az építőipar mennyiségi produkcióját. A kérdés az, hogy mekkora az a potenciális növekedés, amelynek elérését éppen az adott építőanyag-hiány hiúsította meg. Az építőanyag-hiány miatt elmaradt építési tevékenység megfelelően mér-

hetné a hiány nagyságát, de kiszámítása sok nehézségbe ütközik.* Ezért a hiánynak, illetve a megvalósulatlan építési tevékenységnek közvetett úton való méréséhez folyamodtunk. Tekintsük az alábbi két egyenlőséget:

$$\begin{aligned} A\alpha + K + H &= \bar{E}\beta + \hat{E}\beta \text{ és} \\ A\alpha + K &= \bar{E}\beta \end{aligned}$$

ahol A az építőanyag-ipar termelési volumenét, $\bar{E}$ az építőiparét jelöli a t -dik évben az a azt mutatja, hogy mekkora hányadot tesz ki az építőanyag-ipar termeléséből a ténylegesen építési célú termékek gyártása, a β pedig az egységnyi építőipari termelés építőanyag-igényét (szintén a t -edik évben). A K a *külső forrásokat* jelzi, azt az építőanyag-mennyiséget, amely az adott évi felhasználásban nem a statisztikailag számba vett „szocilista építőanyag-ipar” t -dik évi termeléséből származott, tehát az építőanyag-külkereskedelem egyenlegét, a készletváltozást (készletleépítést) és az egyéb népgazdasági ágakban termelt építőanyag volumenét. H a hiányzó építőanyag-mennyiséget, $\hat{E}$ pedig az építőanyag-hiány miatt elmaradt építőipari termelést mutatja.

Feltevésünk az, hogy a külső források bevonási arányának növekedése a hiányt, illetve annak növekedését tükrözi, csökkenése pedig a hazai építőanyag-ellátás javulását mutatja. Akkor van szükség az import növelésére s ha lehetséges, az export visszafogására, akkor terjed ki a nem erre szakosodott szervezetek (általában a felhasználók) építőanyag-termelő tevékenysége, és csökkennek nagyobb mértékben a korábban felhalmozódott építőanyag-készletek, amikor az építőanyagok hiánya megnövekedett, és fordítva. Ennek az összefüggésnek természetesen nem kell éves időszakokra is fennállnia, de az építőanyag-külkereskedelem adatainak és az ellátás verbális értékeléseinek összevetése azt mutatta, hogy feltevésünk realitása ilyen, viszonylag rövid periódusra is valószínűsíthető. A hiány mértéke ezek szerint a

$$\frac{K}{\bar{E}\beta} = 1 - \frac{A\alpha}{\bar{E}\beta} \text{ vagy a } \frac{K}{A\alpha} = \frac{\hat{E}\beta}{A\alpha} - 1$$

hányados, illetve ezek változása lenne. Sajnálatos módon még ezeknek a mutatóknak a számszerűsítésére sem vállalkozhattunk, mert a és β értékeire nem állt rendelkezésünkre megfelelő idősor.

Végül egy meglehetősen egyszerű — bár a vázolt gondolatmenetbe jól illeszkedő — index elfogadása mellett döntöttünk: ez pedig az *építőipari termelés és az építőanyag-ipari termelés növekedési ütemének különbsége*. Ez a mutató — amely az építőanyag-ipar termelését a fő felhasználó termeléséhez viszonyítja — egyébként elfogadott durva elemzési eszköz az építőanyag-ipar fejlődésének értékelésénél: a különbség növekedésével nő a hiány, csökkenésével nő az igények kielégítése.

* Lehetséges számítási mód lenne például az adott évben rendelkezésre álló munkaerő és állóeszköz-állomány, egy átlagos műszaki fejlődési koefficiens és az ágazat termelési függvénye felhasználásával egy „normális” építőipari termelési volumen kiszámítása, majd ennek a tényleges építési volumennel való összevetése. Ezt a különbséget azonban, amely elvileg a termelési tényezők és a műszaki fejlődés átlagos hasznosítási szintjétől való eltérést mutatná, nemcsak az építőanyag-hiánnyal lehetne összefüggésbe hozni, hanem sok egyéb körülménnyel is, nem utolsósorban azokkal a rövidtávú gazdaságpolitikai döntésekkel, amelyek az építőipar termelését az elmúlt évtizedekben számottevően befolyásolták.

Nyilvánvaló, hogy itt is a külső források bevonásának mértékéről van szó; kimutatható, hogy ha a és β időben változatlanok, akkor

$$h_t = \dot{e}_t - a_t = (k_t - \dot{e}_t) \frac{K_{t-1}}{A_{t-1}^\alpha}$$

ahol $\dot{e}$ az építőipari termelés növekedési üteme, a az építőanyag-termelésé, k pedig a külső forrásoké.

Az építőanyag-ipari ágazatfejlesztési erőfeszítések mértékét hasonlóképp nehéz egyetlen szintetikus mutatóval kifejezni, mint az építőanyag-ellátás szintjét. Mi a „támogatott fejlesztést” az építőanyag-iparnak az összes ipari beruházásokból való részesedésével reprezentáljuk. Kétségtelen, hogy sokfajta irányítói erőfeszítés ebben a mutatóban meg sem jelenik, mégis az alapvető termelésfejlesztési tendenciákat, úgy gondoljuk, jellemző módon tükrözi.

1. sz. táblázat

Az építőanyag-hiány és a fejlesztési mutató értékei*

Időszak	Építőanyag-hiány	Az építőanyag-ipar fejlesztése
I. 1950—1953	—6,00	6,78
II. 1954—1957	—3,69	4,16
III. 1958—1962	9,66	7,07
IV. 1963—1966	—2,25	4,47
V. a) 1967—1979	6,49	6,84
V. b) 1971—1973	—0,27	9,00
V. 1967—1973	3,52	7,89

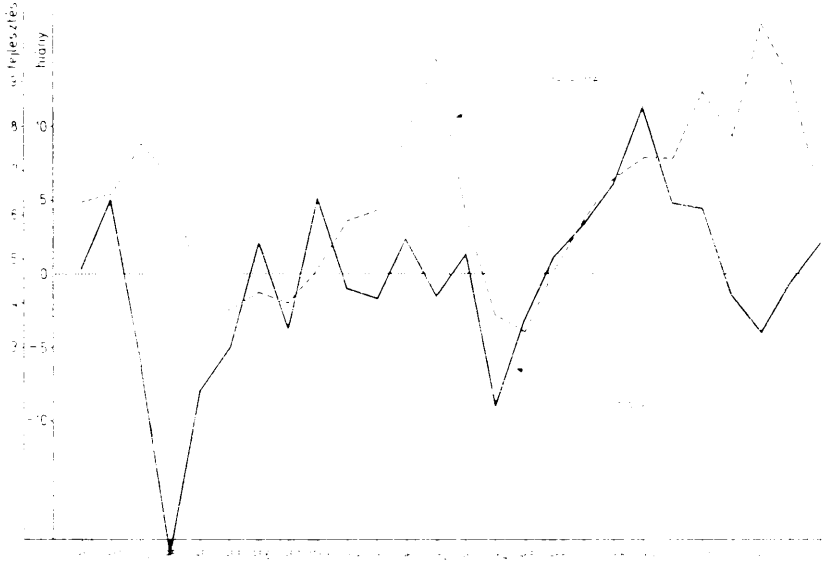
* A hiánymutató kisebb értéke jobb ellátást, a fejlesztési mutató nagyobb értéke nagyobb súlyú fejlesztési tevékenységet mutat

Az ellátási mutató értékei nagyjából megfelelnek a verbális elemzések megállapításainak; kivétel csupán az első vizsgált időszak, amikor a számított mutató a valóságosnál jobb ellátást mutat ki. Minden valószínűség szerint, ekkor még nem álltak fenn azok a feltételek, amelyek alapján mutatónkat képeztük: nem volt még lehetőség jelentősebb külső források igénybevételére.

A táblázat két oszlopának összehasonlítása szemléletesen mutatja azt, ami már az építőanyag-ipar történetének rövid áttekintésekor is szembetűnt: az ellátás és a fejlesztés azonos jellegű kapcsolódásait az egymásra következő periódusokban. Az építőanyag-hiánynak és az iparág fejlesztésének összefüggéseit még plasztikusabban szemlélteti az ábra, amelyen a két mutató éves értékei alkotják az „ellátási” és a „fejlesztési görbét”. A két és fél évtizedes időszakot áttekintve végigkövethető, hogy a hiány növekedése, egy kritikus szinten való túllépése miként indukálta az építőanyag-ipar mind erőteljesebb, kiemeltebb fejlesztését, s az ellátás javulásának hatására hogyan szorult háttérbe az ágazatfejlesztés, hogy az ellátási feszültségek újabb kiéléződése ismét a kapacitások gyors ütemű bővítését váltsa ki.

Az építőanyag-hiánynak és az építőanyag-ipar fejlesztésének alakulása*

Százalék pont

* Nem teljesen illelnek bele ebbe a „tisztá” összefüggésbe a görbék 1971 utáni szakaszai. Ennek oka az V. időszak sajátosságában rejlik. Az V. a) időszak fejlesztési hulláma nem hozta meg a kívánt eredményt, az ellátási feszültségek megszüntetését, ezért 1970—1971-ben az ágazat számára még erőteljesebb támogatást biztosító fejlesztési program indult (V. b) időszak). Bár 1972—1973-ban az építőanyag-ellátás váratlanul gyorsan javult, a fejlesztések csökkenése ezt nem követte azonnal, mert az új fejlesztési hullámnak természetesen több éves kifutása volt.

Az építőanyag-ellátásnak és az építőanyag-ipar fejlesztésének az elmúlt 26 évben tapasztalt egymáshoz kapcsolódása egyáltalán nem magától értetődő tervezői—fejlesztési viselkedés, annál az egyszerű tény-nél fogva, hogy az iparág beruházásai nem tartoznak a rövid átfutási idejű állóeszköz-fejlesztések közé: az építőanyag-ipari beruházások tervezésének kezdetétől azok üzembe helyezéséig 4—8 év is eltelik.

Ha az építőanyag-ipari irányítás elsődleges céljának azt tartjuk, hogy a hazai építőanyag-ellátás hosszú távon megfelelő szinten valósuljon meg, akkor meg kell állapítani, hogy a közvetlenül a hiányra alapozott fejlesztési stratégia — különböző okok miatt — több ízben nem érte el célját. A hiányperiódusokban megindult gyorsított fejlesztési tevékenység gyümölcsei nemegyszer akkor értek be, amikor már a kereslet növekedése visszaesett, s a termelési kapacitás megvalósult mértékű bővülésére már nem volt szükség. A hazai ellátás szempontjából javuló egyensúlyi viszonyok idején pedig az iparág fejlesztése háttérbe szorult, s a kereslet újabb gyors növekedésekor a kapacitások képtelenek voltak az igények bővülésével lépést tartani.

Mi az oka annak, hogy noha a központi irányítás mindig hosszú távra szeretett volna kielégítő szintű ellátást biztosítani, a hazai építőanyag-termelés és -kereslet között az egyensúly hosszabb időszakokra is

megbomlott, az iparág termelésének és fejlesztésének problémái újra és újra a korábbiakhoz hasonló módon termelődtek újra? Az iparág elmúlt évtizedeinek történetén végigtekintve miért látszik úgy, hogy az építőanyag-ipar nagyobb fejlesztési hullámaikat csupán az aktuális ellátási problémák generálták, nem pedig a kereslet hosszú távú alakulásának mérlegetése?

A keresleti oldal tervezésének nehézségei

Az okok keresése előbb vagy utóbb mindenképpen a *népgazdasági beruházási tevékenység* problémáihoz vezet el. Az építőanyag-ipar termelésének nagyobb felét az építési ágazat használja fel, s az építési tevékenység túlnyomó része beruházási jellegű építés. A beruházási tevékenység alakulása, a nagyobb jelentőségű beruházási döntések tehát szinte közvetlenül hatnak az építőanyag-ipar folyó és jövőbeli gazdálkodására.

Amikor az építőanyag-ipar hosszabb távú fejlesztését központilag elhatározzák, annak kiemelt jelentőséget vagy viszonylag perifériális helyet tulajdonítanak, akkor ezt a népgazdasági beruházások, ezen belül az építési beruházások növekedési ütemének elhatározásával, rögzítésével összhangban teszik.

Ma már többé-kevésbé ismert — bár nem elismert — tény, hogy a szocialista országok beruházási tevékenysége, köztük Magyarorszáé is, ciklikusan alakul: 3—7 évenként a beruházások gyors növekedésnek indulnak, majd a viharos expanzió során kialakuló feszültségek, egyensúlyi zavarok következtében néhány év után szükségessé válik a folyamat — sokszor drasztikus — visszafogása, a restriktió.* A beruházások hullámmozgása azt eredményezi, hogy a tényleges gazdasági eredmények nagymértékben eltérnek a hosszabb távú népgazdasági tervek előirányzataitól, hiszen ezek a tervek általában — gyorsabb vagy lassúbb, de — egyenletes növekedést tűznek célul a gazdaság elé.

De nemcsak a beruházások tervszerűtlen ingadozásai állították váratlan helyzetek elé az építőanyag-ipart. A hazai építőipar teljesítménye önmagában is nehezen kiszámítható, tervezhető „változó” volt a magyar gazdaság elmúlt évtizedeiben. 1958 és 1974 között például az éves tervek az országos építési tevékenység számára átlagosan 7 százalékos növekedést írtak elő, a megvalósult növekedési ütemek pedig ettől átlag 4 százalékkal tértek el pozitív vagy negatív irányban. A tervezés nehézségeit elemezve elsősorban arra kell utalnunk, hogy az építőipari kapacitásoknak jelentős része (40 százaléka) Magyarországon nem vállalkozó szervezetek tulajdonában van, hanem a „megrendelőkében” (ipari, közlekedési és kereskedelmi vállalatok saját építőrészlegei, magánépítkezők). Ilyen körülmények között elvileg is csak igen részletes, kis tételeiben is konzisztens beruházásfinanszírozási és -kivitelezési tervezés esetén lehetett volna a népgazdaság építési kapacitását a tervezett szín-

* Lásd erről Bródy András: *Gazdasági növekedésünk üteme 1929-től 1965-ig*. Közgazdasági Szemle, 1967. 4. sz.; J. Goldmann—K. Kouba: *Bevezetés a szocialista gazdasági növekedés elméletébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.; Bauer Tamás—Soós Károly Attila: *A gazdasági mechanizmus és beruházási ciklusok*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 1975. Kézirat.

ten hasznosítani. A reálisan megvalósítható tervezés ezzel szemben mindig csak kis valószínűséggel tudta az építőipari termelés volumenét előre meghatározni, részben a kapacitások feletti rendelkezés ilyen merevsége miatt. Hasonló nehézséget okozott a tervezésben az erősen specializált, nagy építőipari szervezetek alkalmazkodó képességének (illetve képtelenségének) kiszámítása. Mivel Magyarországon a lakásépítésben a lakosság anyagi és kivitelezési részvétele alapvető jelentőségű, a tervezett új lakások felépítése nagyon sok parciális körülmény biztosításától is függött: így a telkeknek, építőanyagoknak, építési engedélyeknek azokon a területeken való rendelkezésre bocsátásától, ahol megfelelő jövedelmek képződnek, s ahol a lakásépítési hajlandóság is eléri a tervezett szintet.

Hogy az építőipari termelés szintjét, struktúráját *hosszabb időszakra* sem sikerült megközelítőleg sem pontosan megtervezni, illetve az építési tevékenységet a tervezettnek megfelelő irányban és ütemben alakítani, ahhoz az előbbieket mellett az is nagymértékben hozzájárult, hogy az építőipar munkaerő-ellátottsága, valamint az építés iparosításának lefolyása egyes időszakokban lényegesen eltért a prognosztizált, illetve kitűzött szinttől, ütemtől.

Az építési tevékenység hosszabb távú fejlődésének tervezési problémáira utal az építési volumen növekedésére vonatkozó középtávú tervés tényadatok nagyarányú eltérése (2. sz. táblázat).

2. sz. táblázat

Az országos építési-szerelési tevékenység tervezett és tényleges növekedése a középtávú tervidőszakban
(Átlagos évi növekedési ütem)

Adat	I. ötéves		II.	II.	III.	IV.
	eredeti	módosított	hároméves	ötéves	ötéves	ötéves
Terv.....	17,2	34,4	6,3	7,0	4,7	7,5
Tény.....	15,5		14,7	4,6	10,1	5,2

Példák sora bizonyítja, hogy a magyar építőanyag-ipar irányításának egyik legfőbb s csak sok nehézség árán áthidalható problémája az elmúlt évtizedekben az volt, hogy a népgazdasági beruházások, illetve az építőipari termelés volumenének és összetételének változását rövid és hosszabb időszakokra sem lehetett kellő biztonsággal előrebecsülni, elsősorban a már összefoglalt okok miatt.* A továbbiakban két jellemző példát ismertetünk, egyet a hazai téglá-, egyet a cementgyártás történetéből. A két történet sor, melyet a váratlan keresleti ingadozások és ezek hatásainak bemutatása céljából illusztrációul választottunk, az építőanyag-ipar történetének nem csupán epizódjai, hanem egy hosszabb kritikus korszakot meghatározó eseménysorok is.

A téglaiipar fejlődése a hatvanas évek első felében

A második ötéves terv idejére nagyon megnöttek az építőipar feladatai, s ez korszerű anyagok és építési módok bevezetését tette szük-

* Amikor az építőanyag-kereslet tervezésének nehézségeivel foglalkozunk, nem szabad elfelejteni, hogy az építőanyag-ipar keresleti szempontból viszonylag egyszerű ágazat: az iparág termékei standard minőségi osztályokba tartoznak, a maximálisan kielégítő termék-választék is viszonylag szűk, s a termékek felhasználói csak kevésbé differenciáltak.

ségessé. A téglakorszerű alternatívái a különböző anyagú kis-, közép- és nagyblokkok, valamint a panelek: alkalmazásuk esetén nagyobb falazati egység készül ipari módon, gyorsabban, kevesebb munkaerő felhasználásával. A második öt éves terv ezeknek a modern falazatoknak a gyors ütemű elterjesztését írta elő, s ennek megfelelően a téglatermelés növelésének terve az öt évre mindössze 16 százalékos volt. 1960 és 1963 között az éves tervek ettől a szerény céltól is eltértek: a téglatermelés fokozatos csökkentését írták elő és valósították meg.

A tervidőszak második felében nyilvánvalóvá vált, hogy a népgazdasági tervnek számos, az építési tevékenységre vonatkozó előírása nem teljesül. A korszerű építési módszerek tömeges alkalmazása — a nagy erőfeszítések ellenére — csak lassan valósult meg. A panelgyártó kapacitásokat nem használták ki megfelelően, a kézi falazóblokkokkal a lakosság nehezen barátkozott meg. A blokkos építési módszerek elterjesztése ugyan jelentős eredményeket hozott, de a tervezettnél kevésbé hatékonyan bizonyult.

Az építési struktúrában szintén komoly, a tervezettől eltérő változások következtek be. Így gyorsan nőtt a mezőgazdasági építkezések, az árvíz és belvíz utáni újjáépítések volumene, s a lakásépítkezéseken belül az előíránytól lényegesen nagyobb arányt képviselt a magán- és a magánkivitelezés.

Az 1961—1975-ös 15 éves lakásépítési terv eredeti elképzelései szerint az 1 millió lakás 40 százaléka épült volna magán-erőből. A hatvanas évek elején azonban kiderült, hogy a magán-erő mind a finanszírozás, mind a kivitelezés terén nagyobb teljesítményre képes, mint azt korábban a hosszabb távú elképzelések feltételezték, s hogy ennek a teljesítménynek a kihasználására a gazdaságnak szüksége van. A magánlakásépítés nagyobb aránya az állam pénzeszközeinek jelentős részét szabadítja fel, s a kivitelezésnek azt a törését is áthidalhatja, amelynek a — bizonyos mértékben perspektíváját vesztett — blokkos építési módról a házigyári lakásépítési rendszerre való áttérés miatt kellett bekövetkeznie. Ilyenfajta megfontolások alapján a magánlakásépítés a korábnál nagyobb „tekintélyt” szerzett, és 1962—1963-ban megváltozott a 15 éves lakásépítési terv struktúrája: az 1 millió lakásnak ne 40 százaléka, hanem kétharmada épüljön magán-erőből!

A lakásépítési koncepció új változatának fényében a téglaiipar II. öt éves fejlesztési terve nem bizonyult megfelelőnek. Ha az új építési módszerek és anyagok lassabban terjednek, ha a magánlakásépítés adja a következő évtizedben is az egyre növekvő lakásépítési előirányzatok nagyobbik részét, akkor a téglakorszerű, a magán-erőből épülő lakások szinte kizárólagos falazóanyaga, továbbra is alapvető építőanyag marad, és a lakásépítési célok megvalósulása épp a téglakorszerű iránt gyors ütemben növekvő igények kielégítésétől függhet.

Az 1964-től felélénkült téglakereslet kielégítése a termelés fokozatos növelése mellett is nehézségekbe ütközött. Sor került néhány, a korábbi években bezárt gyár újbóli megnyitására, 1966—1967-ben nagyarányú fejlesztések indultak az egyre növekvő s több évre áthúzódó téglahiány megszüntetésére.

A cementgyártás és -felhasználás fejlődése 1964—1972 között

1972-ben adták át az ország második korszerű cementgyárát, a Beremendi Cementműveket. A váci és a beremendi gyár felépülése között nyolc esztendő telt el, s ez az idő utóbb túlságosan hosszúnak bizonyult.

A váci cementgyár 1964-ben kezdett termelni, és már ebben az évben, majd 1965-ben is nagy cementfelesleg keletkezett, amelyet csak az export többszörösre történt emelésével lehetett értékesíteni. A harmadik ötéves terv egy előzetes koncepciója (1964 októberében) a cementtermelés — rekonstrukció segítségével elérhető — 23,1 százalékos növelését írta elő a következő öt évre. A bázisadatokat tekintve ez a termelésnövelés elegendőnek is látszott, hiszen a cementfelhasználás 1960 és 1964 között 23—24 százalékkal nőtt, s így a tervezett termelésnöveléssel és az export csökkentésével az igényeknek ennél valamivel nagyobb arányú növekedését is ki lehetett volna elégíteni a következő öt évben (1966—1970). Az 1966-ban elfogadott harmadik ötéves terv már csupán 13—17 százalékos termelésnövelést írt elő.

A hatvanas évek második felében az említett elképzelést, a cementfelhasználás extrapolációs tervezését a tények nem igazolták. A cementigények ugrásszerűen megnöttek, már 1967-től nagy arányban kellett importot igénybe venni. Mivel megfelelő hazai fejlesztések nem indultak, és műszaki problémák miatt a DCM termelése is több évre visszaesett, a behozatalt évről évre fokozni kellett, s az import 1971-ben már a felhasználás 35 százalékát tette ki. Ebben az évben Magyarország volt Európa második legnagyobb cementimportőre, az egy főre jutó termelést tekintve pedig a 26 európai ország között a 23. helyen állt.

A cementtermelés fejlesztésére vonatkozó elképzelések túlságosan szerénynek bizonyultak, mert míg az egy főre jutó cementfelhasználás 1961 és 1965 között 21 százalékkal nőtt, addig a következő öt évben ez a mutató megkétszereződött. A felhasználás nem várt robbanásszerű növekedése két tényezőtől fakadt: egyrészt az építési tevékenység, az építőipar — már a történeti részben bemutatott — felgyorsult növekedéséből, másrészt a fajlagos cementfelhasználás szintén ugrásszerű emelkedéséből.

A hatvanas évek elején a falazóanyagok csaknem 90 százaléka téglavolt, a házgyári program még csak tervekben létezett, a nagy cementigényű infrastrukturális építkezésekre, az út- és közúthálózat korszerűsítésére is csak kisebb volumenben került sor.

A harmadik ötéves terv folyamán azonban beindult a házgyári építkezés, és már több tízezer lakás épült fel a nagy cementigényű paneles technológiával, gyorsan terjedt az ipari és egyéb vasbetonszerkezetek felhasználása, jelentős tért hódított a betonútépítés, a gát- és csatorna-rendszerek felújítása. Megnőtt a lakossági építkezések cementszükséglete is (falazóblokkok, talpazat, garázs, kerítés stb.): a családi házak fajlagos cementigénye megháromszorozódott.

A cementfelhasználásnak az építésiparosítással és az életszínvonal emelkedésével összefüggő megugrása nemcsak Magyarországon volt tapasztalható az 1960-as évek második felében; hasonló ütemű növekedés követte a mutató szintén lassú 1961—1965 közötti emelkedését Bulgáriában és Romániában is.

A téglaiipar és a cementipar 1960-as évekbeli története — melyet röviden felidézünk — annyiban tekinthető az építőanyag-kereslet tervezési problémáiról mondottak példájának, hogy egy-egy anyagfajta keresletének változásait és ennek hatását mutatta be az iparág történetének bizonyos időszakában. A keresleti változások és ezek következményei azonban aggregáltabban, az építőanyag-ipar egészét és a teljes vizsgált időszakot áttekintve is megfigyelhetők.

Az építőanyagok iránti keresleti ingadozások — a népgazdasági szintű tervezés ellenére — legtöbbször váratlanul érték az építőanyag-ipari ágazat vezetését. Ki tudta 1950—1952-ben, hogy a sebesen növekvő népgazdasági beruházások a következő néhány évben mekkorát fognak zuhanni? 1955—1956-ban nem lehetett előre látni az 1957—1959-es fellendülés méreteit, és az építés 1959—1960-as gyors növekedése után ismét váratlanul érte az iparágat a tartós (relatív) visszaesés. A 27 éves időszak legnagyobb meglepetését — minden bizonnyal — az 1966 utáni meggyorsult fejlődés szolgáltatta: gondoljunk csak arra, hány évig tartott ezután az építőanyag-piac egyensúlyának megteremtése, hány évig nem volt képes az építőanyag-ipar felzárkózni az építőipari termelés gyors növekedéséhez. A hetvenes évek elejére új kapacitásokkal gyarapodott építőanyag-ipar 1972—1974-ben ismét a számítottnál jóval kisebb igényekkel találta magát szemben.

Ha a váratlan ellátási nehézségek kapcsán a kereslet nem várt változásait elemezzük, akkor nem szabad figyelmen kívül hagyni az *építőanyag-kínálat* tervezésének bizonytalansági faktorait sem. Itt elsősorban arra a tényezőre szeretnénk rámutatni, amely éppen az építőanyag-ipar ciklikus fejlődésével, az időről időre megvalósuló gyorsított fejlesztésekkel kapcsolatos. Az építőanyag-ipari fejlesztések több éves háttérbe szorulása után a kereslet viszonylag hirtelen növekedése következik be, s szükségessé válik az ágazat kapacitásainak minél gyorsabb bővítése. Annak ellenére, hogy épp a beruházási tevékenység szakadozottsága miatt nem áll rendelkezésre stabil, tapasztalatokban formálódott fejlesztői szakembergárda, s a beruházások szervezésében, végrehajtásában részt vevő szervezetek kapcsolatai sem kialakultak, szorosak, mégis minél több beruházásnak minél előbb el kell készülnie, az új kapacitásoknak a lehető legrövidebb idő alatt be kell lépniük a termelésbe. Általános tapasztalat, hogy az ilyen körülmények között végrehajtott beruházások jobb esetben csak kévsé lépnek be a szorosan tervezett határidőhöz képest, rosszabb esetben a tervezettnél lényegesen kisebb volumenű és gyengébb minőségű termékmennyiség kibocsátására képesek, vagy az elkészülés után rögtön átépítésre, javításra szorulnak.

A gyorsított fejlesztés itt említett problémái egyes kritikus években az építőanyag-ipari ágazat egészének termelési képességére kihatottak. 1968 és 1972 között az építőanyag-ipar termelése öt éven át állandóan elmaradt éves tervelőirányzatától: az éves tervek évről évre átlagosan 7,5 százalékos növekedést írtak elő az iparág számára, s a termelés évenkénti átlagban csak 2,5 százalékkal bővült. A népgazdasági tervezés az 1966-tal megindult gyors fejlesztési hullám nyomán belépő új kapacitásokra épített, de ezek túlnyomó részben kévsé léptek üzembe, s jelentős részük az eredeti termelési programtól elmaradó szinten termelt.

Alkalmazkodás a váratlan keresleti ingadozásokhoz

Az építőanyag-kínálat bizonytalanságaitól most térjünk vissza a témánk szempontjából minden bizonnyal jelentősebb keresleti ingadozásokhoz, ezen belül is először a népgazdasági beruházási tevékenység ciklikus alakulásához. A középtávú népgazdasági tervek — mint erre már utaltunk — általában a beruházások egyenletes növekedését írják elő, annak ellenére, hogy a múltban a beruházási tevékenység nem elhanyagolható mértékű kilengéseket mutatott.* Ez a fajta tervezési módszer teljesen érthető, ha figyelembe vesszük egyrészt azt, hogy a beruházási tevékenység egyenletes bővülésének számos előnye ismeretes a szakaszosan változó gyorsaságú beruházási növekedéssel szemben, másrészt azt, hogy a legtöbb értékelés a beruházások erőteljes ingadozását szocialista gazdálkodás körülményei között tervezési-gazdálkodási — tehát kiküszöbölhető — hibákkal hozta összefüggésbe.

A középtávú tervben az egyenletes beruházási növekedési ütemnek megfelelő előirányzatok szerepelnek a beruházási javakat gyártó iparágak (s így az építőanyag-ipar) számára.** Világos, hogy amennyiben a népgazdasági beruházások egyenletes növekedése nem valósul meg, vagy a tervezettől lényegesen eltérő ütemű növekedés alakul ki (s a múltira általában ezek voltak jellemzőek), akkor csorbát szenved az építőanyag-ipari irányítás elsődleges célja, a megfelelő szintű ellátás állandó biztosítása. Ha például a beruházások az öt éven belül előbb a tervezettnél gyorsabban, majd annál lassabban emelkednek, akkor — feltéve, hogy az építőanyag-ipar fejlesztése a periódusban a terv szerint alakul — az időszak első felében a tervezettnél rosszabb lesz az építőanyag-ellátás, míg a hátralevő részben a számítottnál jobb ellátás valósul meg, esetleg feleslegek képződnek.

A beruházásokhoz hasonló a helyzet az építőanyag-kereslet egyéb okokból bekövetkezett váratlan alakulásánál is. Ha az építőipari termelés növekedésére, megoszlására, fajlagos építőanyag-felhasználására stb. vonatkozó tervek nem teljesülnek, akkor — feltéve, hogy az építőanyag-ipar fejlesztése a terv szerint halad — lehetetlen az építőanyag-ellátást a tervezett szinten megvalósítani.

Ezek természetesen jól ismert összefüggések minden szállító és átvévo iparág kapcsolatában. Hogy mégis részletesen elemezzük, és nagy fontosságot tulajdonítunk e tervezési kérdéseknek, annak több oka van. Először: Az építőanyag-ipari ágazat esetében nem feltételezésekről, „esetleg” előforduló eltérésekről, hanem több évtized tényleges gyakorlatáról van szó: az építőanyag-ipar elmúlt 27 éve egyben az építőanyag-keresletre vonatkozó tervezői elképzelések sorozatos nem teljesülésének is a története. Másodsor: Mint már bevezetőnkben utaltunk rá, az építőanyagok külkereskedelme általában nagyon költséges mód arra, hogy a hazai termelés és a kereslet különbségeit kitöltse, a termelés fejlesztésének célja tehát az igényelt termékmennyiség minél pontosabb megközelítése. Harmadsor: Az iparág állóeszközei rövid időn belül nem bővít-

* Lásd erről például Berend Iván: A beruházások színvonalának, növekedési ütemének és struktúrájának tervezéséhez. A tervezés hatékonyságának kérdései című tudományos ülészak korreferátuma, 1972.

** A középtávú tervnek azért tulajdonítunk különösen nagy jelentőséget, mert ennek keretei között rögzítődnek a népgazdaság fejlesztési céljai és osztoznak el az ágazatok közt a beruházási összegek.

hetők, a fejlesztésre vonatkozó döntések tehát igen hosszú időre determináló jellegűek.

Az építőanyag-kereslet váratlan alakulásáról és ennek tervezési problémáiról mondtak egyáltalán nem azt akarják sugallni, hogy nem szükséges az ágazatok számára 3—5 évenként középtávú fejlesztési koncepciókat kidolgozni, s hogy azok ne legyenek egymással megfelelően egyeztetve, konzisztenssé téve. Nem: a tapasztalatok a középtávú tervezés szükségességét és fontosságát húzzák alá, de ugyanakkor rámutatnak annak korlátaira is, s a tervezés reális értékelésére hívják fel figyelmünket.

A gyakorlat természetesen rendszeresen elvégzi a tervek értékelését, átértékelését, hiszen láttuk, a középtávú fejlesztési cél sohasem volt szentírás: ha a körülmények a számítottól lényegesen eltértek, akkor az ágazatfejlesztés üteme is megváltozott. Azt jórészt csak a retrospektív szemlélet teszi, hogy az építőanyag-ipari ágazat történetére visszatekintve úgy látszik, mintha a középtávú fejlesztési elképzelések rossz, szerencsétlen időpontokban születtek volna. Csak az 1956 utáni időszakot nézve: az 1960-as évek első fele építőanyag-iparának fejlesztési dinamikájáról az 1950-es évek végének minden tekintetben gyors fejlődése talaján született döntés, s ez utóbb túlságosan ambíciózusnak bizonyult. Az 1964—1965-ben elkészített harmadik ötéves terv pedig az éppen akkor lelassult keresetnövekedés alapján tűzte ki az ágazatfejlesztési célokat, amelyekről a beruházási tevékenység felgyorsulása idején rögtön kiderült, hogy túlságosan szerények voltak. S a negyedik ötéves terv építőanyag-ipari előirányzatai ismét a gyors beruházási-építőipari expanzió alapján fogalmazódtak meg, amely a tervidőszakban nem folytatódott, vagy legalábbis nagy törést szenvedett.

Az ágazatfejlesztésre vonatkozó középtávú döntések természetesen nem rossz időpontban születtek, hanem ezekre a döntésekre is igaz, hogy az alapul vett prognózisok hibásnak bizonyulhatnak. A körülmények előre nem látott változásához az ágazati irányítás is általában igyekezett még a perióduson belül a maga módján alkalmazkodni, s az új körülményeket a következő középtávú koncepció kidolgozásakor bázisul használni. Ez a fajta mechanikus extrapolációs tervezés talán kissé túl egyszerűnek látszik, de való igaz, hogy nagyobb, jelentősebb népgazdasági folyamatok tervezésénél sem ismeretlen az itt tapasztalt viselkedés.*

Az alkalmazkodás módjai

Az előzőekben bemutattuk, hogy az építőanyag-keresletnek a vártól eltérő alakulása mennyire központi problémája az építőanyag-ipari irányításnak és tervezésnek, amely a hazai ellátás biztosítását tartja elsődleges céljának. Most azokat az eszközöket vesszük szemügyre, amelyek a változó feltételekhez való alkalmazkodást kívánták előmozdítani a magyar építőanyag-iparban az elmúlt évtizedekben.

Mivel a beruházások, az építőipari kereslet ingadozása nemcsak a magyar gazdaság közelmúltjára jellemző, hanem ismert, megszokott jelensége a hosszú múlttal rendelkező piacgazdaságoknak is, a változások-

* Gács János—Lackó Mária: A népgazdasági szintű tervezési magatartás vizsgálata. Közgazdasági Szemle, 1974. 3. sz.

hoz történő alkalmazkodásnak számos egymást kiegészítő formája alakult ki ezekben a gazdaságokban.

A fejlett tőkésországok építőanyag-ipari vállalatai általában jelentős tartalékkapacitásokat építenek ki a konjunktúraingadozások lehetőségeinek kihasználására. Igyekeznek rugalmasan változtatható technológiákat alkalmazni, nem a nagy sorozatú gyártásra törekednek, hanem a gyorsan változó helyi igények kielégítésére. Az építőanyag-ipari vállalatok ezekben az országokban többnyire a kis- és közép nagyságú kategóriába tartoznak, kivétel csupán a cement- és az üvegyártás.

A magyar építőanyag-ipar ezzel szemben hosszabb idő óta nagy vállalatokba, trösztökbe, illetve egyesülésekbe szerveződött. Számos termék termelésénél igyekszik a nagysorozatú gyártás előnyeit kihasználni. A vállalatok sok esetben nem törekednek tudatosan konvertálható berendezések kialakítására.* Fölös kapacitások adódtak ugyan egyes időszakokban, de ez mindig az irányítói elgondolások ellenére történt. (A tartalékkapacitások tartásának árfeltételei sincsenek biztosítva.)

Magyarországon az építőanyag-keresletben rövid idő alatt bekövetkezett változások *rugalmas* követésének egyetlen formája került rendszeresen és következetesen alkalmazásra, s ez a *külkereskedelem* igénybevétele volt. Mivel azonban az építőanyag-külkereskedelem lehetőségei általában korlátozottak**, a belföldi termelés elmaradásakor az import ellenére gyakran keletkeztek hiányok, s a belföldi termelés túl magas szintje esetén, a növekvő export ellenére más intézkedésekhez is kellett folyamodni a túltermelés megakadályozására (például kevésbé gazdaságos üzemek leállításához, a kereslet központi segítséggel történő növeléséhez).

Az építőanyag-igények változásának követése Magyarországon a külkereskedelem mellett — mint ahogy azt igyekeztem érzékeltetni — elsősorban az *építőanyag-ipari beruházások* feladata volt. Mivel egyéb eszközök hiányában számos alkalommal a beruházások feladata lett volna a keresletváltozáshoz való *gyors alkalmazkodás* is, ezt a szerepet az iparág beruházásai szükségszerűen csak hiányosan tudták betölteni: az építőanyag-ipar két sajátossága, a kereslet volumenének és összetételének gyors, váratlan változása és az állóeszköz-bővítések nagy átfutási időtartama ellentmondásba került. Arra pedig már az építőanyag-ipari kínálat bizonytalanságai kapcsán utaltam, hogy a beruházásokra kiosztott szerep — az állóeszköz-bővítés évekig tartó visszaesése után gyorsított fejlesztésekkel alkalmazkodni a megnövekedett kereslethez — sokszor hátráltatta a fejlesztések megfelelő színvonalú végrehajtását.

* Elsősorban az ilyen jellegű technológia alkalmazása következtében került nehéz gazdasági helyzetbe a Beton- és Vasbetonipari Művek az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között. Az építőanyag-ipari termelés 15 százalékát adó országos nagyvállalat központosított üzemekben, céligépeken, nagy sorozatban szervezte meg termékei gyártását. Az 1970-es évek elején, mikor a fő profilját jelentő ipari és mezőgazdasági nehézbeton szerkezetek iránt a kereslet erősen visszaesett, a lakossági és kommunális igényeket kielégítő termékfajták piacát pedig nagyobb alkalmazkodóképességük és kisebb szállítási költségeik révén már a kis helyi szervezetek (AFESZ-vállalatok, tsz-vállalkozások) szerezték meg, a nagyvállalat rendeléshiánnyal küzdött, legkorszerűbb üzemét kihasználatlanul álltak, s képtelen volt alkalmazkodni a keresletváltozáshoz.

** Az építőanyagok világkereskedelme nem jelentős, az országok általában önellátásra rendezkednek be. Rövid idő alatt ezért nem könnyű nagyobb mennyiségű áruhoz hozzájutni, illetve nagyobb mennyiséget értékesíteni. A szocialista országok között a hosszú lejáratú árucseré-forgalmi egyezmények szabnak az építőanyag-külkereskedelem „puffer”-szerepének határt. A legfőbb korlátozó tényező mindig fennáll: az építőanyagok külkereskedelme általában egyértelműen gazdaságatlan tevékenység.

Az építőanyag-ellátás és az építőanyag-ipari ágazatfejlesztés kapcsolatát csak a bemutatott összefüggések ismeretében érthetjük meg. A váratlan keresleti változások gyakorisága, a bizonytalanság magas foka ebben az ágazatban realitás. Az ágazati irányítás mint a népgazdasági tervezési rendszer integráns része a népgazdasági terv erős determináló szerepére alapozódik, s így a bizonytalanságot, melyet a múltban tapasztalt, a célok kitűzése idején, a jövőre vonatkozóan csupán mint jelentéktelen tényezőt veszi figyelembe. A váratlan keresleti változásokhoz való alkalmazkodásra a középtávú tervidőszak folyamán csak korlátozott lehetőség van, mivel a kapacitásbővítéshez szükséges beruházási összegek túlnyomó része a tervidőszak kezdetén az ágazatok között elosztásra kerül. Az alkalmazkodás feladata így igen nagy súllyal az ötévenként megfogalmazásra kerülő középtávú tervekre hárul. A tapasztalatok azt mutatják, hogy — mivel a bizonytalanság elhanyagolása és a perióduson belüli rugalmas alkalmazkodás nehézségei miatt az ötéves tervek fő feladatává a realitások érvényesítése válik — a középtávú tervezést legtöbbször a rövid távú tendenciák elfogadása, mechanikus kivétítése jellemezte. Ez a tervezési-irányítási rendszer rövid távon magas, a ténylegesnél jóval magasabb fokú biztonsággal számol, és így a váratlan keresleti változásokhoz való adaptálódás számos módszere közül a centralizált iparszervezetben végzett állóeszköz-bővítésnek kiemelt szerepet juttat.

Ügy gondoljuk, hogy ezek az összefüggések a konkrét probléma elemzésén, elhelyezésén túl átfogóbb kérdések, a hiány és a tervezési rendszer általános problémáinak megértéséhez is hozzájárulhatnak.